

УДК 343.713(477)

ГЕНЕЗА СКЛАДУ ВИМАГАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Дьоменко С.В., ст. викладач

Запорізький державний університет

Зародження терміна “вимагання”, як кримінально-правової категорії, йде своїми коренями в далеке минуле. Ще в найдавнішому римському праві зустрічалися поняття *actio quod metus causa* і *crimen repetundarum*, що установлювали відповідальність за насильницькі побори з боку посадових осіб. Трохи пізніше, в імператорський період їх доповнили незвичайні для того часу злочини - *conscussio*, що підрозділяється на *conscussio publica* (вимагання незаконної винагороди посадовою особою) і *conscussio privata seu crimen minar* (вимагання майнової вигоди шляхом погрози пред'явлення обвинувачення проти потерпілого). Останнє визначення римського права було включено до законодавства ряду європейських країн, і вже до першої половини XIX століття норми про відповідальність за вимагання майна містилися в англійському, німецькому, угорському, італійському, норвезькому, французькому праві.

У Росії поняття вимагання тривалий час використовувався тільки стосовно до вимагання хабара з боку посадових осіб, що кваліфікувалося законом як «вищий ступінь хабарництва»[1]. Загального ж поняття вимагання, як самостійного майнового злочину, старе право Росії не давало, передбачало лише деякі його види, відносячи їх «до злочинів різного роду».

Прийняте в 1845 році Укладення про покарання карних і виправних також не дає загального поняття вимагання, однак вперше в історії російського права передбачає відповідальність за вимагальську погрозу і примус до дачі зобов'язань шляхом погрози – ст.ст. 2035, 2036, 2198, 2199, що більшістю вчених-юристів того часу ототожнювалися з вимаганням. В Укладенні 1857 року ці дії передбачалися статтями 2113, 2114, 2278, 2279. У раніше діючих законодавчих джерелах та пам'ятках права ці состави злочинів не зустрічаються [2].

Закон передбачав п'ять кваліфікуючих ознак вимагання. До таких відносилися випадки, коли воно зроблено:

- 1) з нанесенням тяжкого тілесного ушкодження;
- 2) групою осіб, які вторглися в житловий будинок чи приміщення;
- 3) зграєю;
- 4) із застосуванням зброї;
- 5) особою, що відбула не менш трьох разів покарання за злочинство, розбій, шахрайство чи вимагання, якщо при цьому не минуло п'яти років із дня відбуття покарання за один з цих злочинів.

За просте вимагання призначалося покарання - утримування у виправному будинку, за кваліфіковане - каторга на термін до восьми років.

Сформульоване в новому Укладенні визначення вимагання викликало справедливі заперечення з боку вчених і практиків, багато хто з них сходилися в думці, що закон досить поверхово трактує питання про предмет, способи здійснення злочину і, як наслідок, це породжує труднощі при відмежуванні вимагання від подібних складів злочинів. Так, предметом вимагання, за новим визначенням, було майнове право або зобов'язання, що нав'язується потерпілому, щодо майна, але не конкретна матеріальна річ. Саме за цією ознакою, на думку укладачів Укладення, вимагання відрізняється від грабежу і розбою, способи ж здійснення злочинів, нібито, збігаються.

У 70-х роках XIX століття вчені-юристи відхиляються від точного поняття вимагання, при цьому визначаються окремі принципові позиції. Н.А.Неклюдов визначав вимагання як викрадення чужої власності (речей, грошей й актів) чи перехід якого-небудь права від потерпілого к злочинцю чи третім особам, але так, що потерпілий переставав бути його власником [3].

У діючому законодавстві він під вимаганням розумів “погрозу з вимаганням” (ст.ст. 1545, 1546 Укладення 1866 р.). Перша з указаних норм передбачала “вимогу видати чи положити в позначене для цього місце суму грошей, чи річ, чи письмовий акт, чи щось інше, чи прийняти на себе якісь невинні

обов'язки, чи відмовитися від якого-небудь законного права” під погрозою вбивства чи підпалу, що каралося засланням на каторжні роботи строком від чотирьох до шести років. Стаття 1546 передбачала таку ж вимогу, але під погрозою насильства, що каралося не так строго [4]. Ціль такої погрози, за позначенням Н.А. Неклюдова, є викрадення майна чи майнових прав. Об'єкт – будь-яка особа, відмінність від розбою – у “заочному” характері погрози, яка направлена в майбутнє. Закінченим злочин вважався, коли “погроза дійшла за призначенням”, що, як припускав вчений, виключало попередню злочинну діяльність.

Найбільш послідовним є висновки П.П. Пусторослева. Він дав перше наукове поняття вимагання. “Злочин майнового вимагання є казуїстичне визначене і заборонене кримінальним законом, винувний, навмисний примус людини другою людиною, що знаходиться у стані осудності, к видачі рухомого майна (Ук. 1545; 1546/6; 1547-1548) чи к укладенню збиткового, цілком чи частково майнового права (1545;1546/6;1547-1548;1686/6;1687), вчинене за допомогою усної чи письмової погрози вбивством, чи насильницькою дією, чи підпалом, що не підлягає негайному приведенню до виконання (1545;1546/6; 1547-1548), чи за допомогою фізичної сили чи погрози її негайного використання (1686/6; 1687)” [5].

Таким чином, у російській кримінально-правовій науці було розроблено особливе поняття вимагання, тоді як у діючому законодавстві цей термін означав інше діяння.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що до початку XX століття в науковій літературі відсутня праця, яка була спеціально присвячена теоретичним та практичним проблемам вимагання. Дискусії, які представляли різноманітні погляди на вимагання, не виходили за рамки відповідних розділів підручників кримінального права.

У першому Кримінальному Кодексі УССР 1922 р. відповідальність за корисні посягання на власність була передбачена нормами глави VI “Майнові злочини”.

Статті 194 і 195 КК УССР були присвячені вимаганням. У ст.194 КК УССР до вимагання відносилось “вимога передати які-небудь майнові вигоди чи права на майно або вчинення яких-небудь дій під страхом застосування насильства над собою або винищення його майна”. У ст.195 КК УССР вимагання, “поєднане з погрозою розголосити відомості, що ганьблять потерпілого, або повідомити владу про протизаконне його діяння”, було названо шантажем. При тому обидві статті передбачали однакове покарання – позбавлення волі на строк до двох років .

У 1927 році ВУЦВК приймається новий кримінальний кодекс УССР. У главі VI КК УССР “Майнові злочини” передбачалася відповідальність, зокрема, за вимагання (ст.174).

Як насильницький грабіж, позбавленням волі на строк до трьох років, каралося також вимагання, під яким розумілося “вимога передати які-небудь майнові вигоди чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнової властивості під страхом насильства над особою потерпілого, розголошення відомостей, що ганьблять його або винищення його майна”. Тобто дві статті про вимагання Кримінального кодексу УССР 1922 року були об'єднані в Кримінальному кодексі УССР 1927 року в одну, була тільки виключена погроза повідомленням влади про протизаконні дії потерпілого.

Існування різних форм власності у свій час стало підставою встановлення різного правового положення власників. Таке положення знайшло своє відображення і в кримінальному праві. Так, у Кримінальному кодексі України 1960 року, відповідальність за злочини проти власності була передбачена в двох самостійних главах: у главі II, яка мала останню назву “Злочини проти державної і колективної власності” і у главі V, яка також мала останню назву “Злочини проти індивідуальної власності громадян”.

Спочатку була передбачена кримінальна відповідальність тільки за вимагання індивідуального майна (ст.144 КК України). Ця стаття була сформульована так: “Вимагання – вимога передати індивідуальне майно громадян або право на майно або надання майнових вигод, поєднана з погрозою застосування насильства до потерпілого чи близьким їм особам, або пошкодження належного їм майна, або розголосу відомостей, що їх ганьблять» [6].

У 1989 році законодавець доповнює Кримінальний кодекс статтею 86² – вимагання державного або колективного майна, та одночасно змінює статтю 144. У цій редакції вимагання - це вимога передачі особистого майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна.

Цим законодавець розширив коло охоронюваних відносин змінюючи «...надання майнових вигод» на «...вчинення будь-яких дій майнового характеру», а також був добавлений новий термін - «пошкодження... майна». Все це було пов'язано зі змінами суспільних відносин в країні та розповсюдження цього виду злочину.

У 1992 році в статтях 86² та 144 були замінені терміни “громадське майно” та “особисте майно” на “колективне майно” та “індивідуальне майно”. Після цього вимагання визначено в законі як “вимога передачі індивідуального майна громадян чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, розголошення відомостей, що ганьблять його або близьких йому осіб, пошкодження чи знищення їх майна”[7].

Поняття вимагання при посяганні на державну або колективну власність було таке ж саме, як поняття вимагання при посяганні на індивідуальну власність, з тією різницею, що до предмету злочину, передбаченого статтею 144 КК, віднесене більш широке коло майнових прав приватної особи.

Така розбіжність у законі відносно правового захисту різних форм власності суперечила положенню, яке закріплено в Конституції України (усі суб’єкти права власності рівні перед законом). Цей недолік законодавчої конструкції кримінально-правової охорони різних форм власності був усунений у 2001 році.

У діючому Кримінальному кодексі відповідальність за вимагання, незалежно від форми власності на майно, яке є предметом злочину, передбачена статтею 189, у розділі VI - “Злочини проти власності”.

Поняття вимагання в новому кодексі зазнало деяких змін. Воно, як і раніше передбачає висунення майнової вимоги. При цьому до потерпілого застосовується загроза. Перелік обставин, за допомогою яких здійснюється загроза, дещо розширений у порівнянні з раніше діючим законодавством. Зокрема до погрози насильством над потерпілим та близькими родичами, пошкодженням чи знищенням майна, розголошенням відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (у раніше діючому законодавстві мова йшла про відомості, які ганьблять потерпілого або близьких йому осіб) додана погроза обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб.

У новому кодексі також змінений перелік кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих обставин.

Стаття 189 КК України 2001 року містить не одну, як кодекс 1960 року, а дві групи обставин, які відносяться до кваліфікуючого вимагання, і одну групу особливо кваліфікуючих обставин.

Підводячи підсумок можливо відзначити, що законодавча норма, яка регулює відповідальність за вимагання змінювалась законодавцем відповідно до змін відносин в суспільстві. Кожна зміна цієї норми була оцінена та проаналізована видатними науковцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1845. С. 176.
2. Уложение, по которому суд и расправа во всяких делах в российском государстве производится, сочиненное и напечатанное при владении его величества государя царя и великого князя Алексея Михайловича всея России самодержца. СПб., 1729. – С.35-39
3. Неклюдов Н.А. Руководство к Особенной части русского уголовного права. Т. 2. СПб., 1876. – С. 639.
4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных издания 1885 г. и по продолжению 1912 г. СПб., 1914. – С. 899 – 902.
5. Пусторослев П.П. Русское уголовное право. Часть Особенная. Юрьев, 1913. – С. 223.
6. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К.: Политиздат Украины, 1978. – С.392.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р./ За редакцією В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997. – С.463.